

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА ЦІННОСТІ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

IMPACT OF POLITICAL CONFLICTS ON THE VALUES AND IDENTITY OF THE CITIZENS OF UKRAINE

Стаття присвячена аналізу впливу політичних конфліктів на формування національної ідентичності та ціннісних орієнтацій українців. Досліджено динаміку суспільних трансформацій в Україні зосереджуючись на змінах у громадянській, етнічній та мовній самоідентифікації населення. Розглянуто вплив широкомасштабного російського вторгнення в Україну, який стимулював процеси національної консолідації та геополітичної переорієнтації України, спричинив трансформацію українського суспільства, зміни в суспільній свідомості. Проаналізовано, що зовнішня загроза посприяла формуванню громадянської та національної ідентичності в Україні. Українці ідентифікують себе як представники єдиної нації, що відображається в цінностях, ставленні до української мови. Відзначається тенденція до зростання використання української мови в сімейному спілкуванні та зміни в суб'єктивному сприйнятті української як рідної мови, що інтерпретується як лінгвістична реідентифікація.

Розглядаються зміни в ціннісних орієнтаціях українців, зокрема зростання значущості демократичних та громадянських цінностей. Наводяться дані про безпрецедентно високий рівень громадянської гордості та патріотизму, а також про підвищення рівня громадянської активності та солідарності. Підкреслюється комплексність та багатовимірність процесу формування національної ідентичності в умовах збройного конфлікту. Встановлено, що національна ідентичність виступає внутрішнім регулятором поведінки, що спонукає індивіда до активної участі в колективних діях. Активна громадянська позиція підтверджує усвідомлення відповідальності за своє життя, можливість впливати на соціально-політичні процеси в Україні. Українці визначилися з європейським вектором і усвідомлюють, що захист державного суверенітету є пріоритетом українського суспільства.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянська ідентичність, цінності, цін-

нісні орієнтації українців, вплив політичних конфліктів.

The paper analyses the impact of political conflicts on the formation of national identity and value orientations of Ukrainians. The dynamics of social transformations in Ukraine are studied, focusing on changes in the civic, ethnic, and linguistic self-identification of the population. The impact of the large-scale Russian invasion of Ukraine, which stimulated the processes of national consolidation and geopolitical reorientation of Ukraine, caused the transformation of Ukrainian society, changes in public consciousness, was considered. It was analyzed that the external threat contributed to the formation of civil and national identity in Ukraine. Ukrainians identify themselves as representatives of a single nation, which is reflected in their values and attitude to the Ukrainian language. There is a trend towards an increase in the use of the Ukrainian language in family communication and a change in the subjective perception of Ukrainian as a native language, which is interpreted as linguistic re-identification.

Changes in the value orientations of Ukrainians are considered, in particular the growing importance of democratic and civic values. Data are given about an unprecedentedly high level of civic pride and patriotism, as well as an increase in the level of civic activism and solidarity. The complexity and multidimensionality of the process of formation of national identity in the conditions of armed conflict is emphasized. It was established that national identity acts as an internal regulator of behavior, which prompts an individual to actively participate in collective actions. An active civic position confirms the awareness of responsibility for one's life, the opportunity to influence social and political processes in Ukraine. Ukrainians have decided on the European vector and realize that the protection of state sovereignty is a priority of Ukrainian society.

Key words: national identity, civic identity, values, value orientations of Ukrainians, influence of political conflicts.

УДК 159.922.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.62.40>

2024.62.40

Єфтені Н.М.

к.політ.н., доцент,
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
Національний університет
«Одеська морська академія»

Шмаленко Ю.І.

к.політ.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська морська академія»

Актуальність дослідження. У сучасному українському дискурсі особливої актуальності набуває дослідження політичних конфліктів, які виступають каталізаторами суспільної динаміки, індукуючи трансформації в колективній свідомості та аксіологічній системі соціуму. Консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі України, є загальнонаціональна ідентичність, що є комплексом психосоціальних механізмів самоідентифікації індивіда з макроспільнотою, її семіотичною системою, аксіологічними патернами, історичним нарративом, геополітичним ареалом, культурними артефактами, інституційною архі-

тектонікою та соціоекономічними інтересами [13, с. 171].

Російсько-українська війна набула характеру не лише двостороннього конфлікту, але й стала викликом для міжнародного права та європейської системи безпеки. Широкомасштабний збройний конфлікт став тригером для глибинних метаморфоз у ментальності українського суспільства, його ціннісних орієнтирах, і, що найсуттєвіше, – у процесі кристалізації національної ідентичності, яка є фундаментальним базисом соціальної стабільності.

Аналіз геополітичних процесів на пострадянському просторі демонструє несподівані

наслідки агресивної політики російської федерації щодо України. Всупереч очікуванням агресора та замість очікуваного послаблення, стратегія систематичного терору та дестабілізації призвела до формування феномену, який можна схарактеризувати як «консолідаційний парадокс». Феномен «консолідаційного парадоксу» можна пояснити з погляду теорії соціальної ідентичності [19], згідно з якою зовнішня загроза стимулює посилення внутрішньогрупової солідарності. У випадку України цей процес набув особливої інтенсивності через історичний контекст та специфіку українсько-російських відносин. Російська агресія парадоксальним чином стимулювала процеси національної консолідації та геополітичної переорієнтації України, що матиме довгострокові наслідки для регіональної та глобальної безпеки. Зазначені процеси створюють унікальний соціокультурний контекст, який потребує подальшого міждисциплінарного вивчення для розуміння механізмів формування національної стійкості в умовах зовнішніх загроз та вимагає розробки нових теоретичних моделей та емпіричних методів дослідження.

Метою статті є аналіз впливу політичних конфліктів на процес формування національної ідентичності та ціннісних орієнтацій українців.

Виклад основного змісту дослідження. У контексті соціокультурної динаміки сучасного українського суспільства проблема національної ідентичності набуває особливої актуальності та гостроти. Феномен національної ідентичності характеризується високим ступенем сенситивності та має фундаментальне значення для процесів державотворення і суспільної консолідації. Найважливішою умовою та невичерпним ресурсом консолідації суспільства є громадянська ідентичність – ототожнення людини з комплексом уявлень, що асоціюються з національно-державною спільнотою, із зобов'язаннями та правами стосовно інших членів цієї спільноти та до держави [8, с. 96].

З моменту здобуття незалежності в 1991 році в українському суспільстві спостерігаються перманентні процеси національної самоідентифікації. Однак, емпіричні дані свідчать про те, що до 2013 року ці процеси характеризувалися відносно низькою інтенсивністю. Революційні події 2013-2014 років та подальша російська агресія виступили каталізаторами, що значно прискорили формування української громадянської ідентичності. Цікавим феноменом є поступове зменшення кількості осіб, які ідентифікують себе з неіснуючим державним утворенням – СРСР. Згідно з соціологічними даними, відсоток таких осіб знизився з 13% у 1992 році до 4% у поточному періоді, що свідчить про поступову трансформацію колективної свідомості [6]. Збройний конфлікт з росій-

ською федерацією є яскравою ілюстрацією того, як різні інтерпретації національної ідентичності можуть призводити до геополітичних колізій. Імперіалістична концепція «єдиного народу», що пропагується російським керівництвом, вступає в пряме протиріччя з процесами національного самовизначення в Україні.

Аксіологічна динаміка українського суспільства характеризується складним переплетенням традиційних та модерних цінностей. Емпіричні дослідження демонструють, що базові цінності, такі як матеріальний добробут, здоров'я, міцна сім'я та мир, зберігають свою пріоритетність у ціннісній ієрархії громадян упродовж трьох десятиліть. Однак, паралельно відбувається поступова реконфігурація ціннісної матриці в бік демократичних та громадянських орієнтацій. Зокрема, спостерігається зростання значущості можливості контролю влади та участі у політичному житті країни, що свідчить про поступову трансформацію суспільної свідомості в напрямку більш зрілої демократичної культури. Водночас дослідження виявляють певну амбівалентність у ставленні до свободи слова та особистої свободи. Лише 31% респондентів вважають дуже важливою можливість вільно висловлювати свої політичні погляди без загрози особистій свободі, а 34% оцінюють це як просто важливе [11]. Така статистика вказує на потенційну загрозу для подальшого розвитку громадянського суспільства. Особливої уваги заслуговує феномен здатності українського суспільства до самоорганізації та врегулювання складних конфліктних ситуацій, що може розглядатися як важливий елемент формування позитивної національної ідентичності та соціального капіталу.

2022 рік став переломним моментом у процесі деколонізації України, остаточно звільнивши її від пострадянської залежності та унеможлививши подальші спроби російської федерації відновити свій вплив на українську державу. В умовах повномасштабного вторгнення українське суспільство демонструє єдність, що проявляється як у територіальній обороні, так і в збереженні та розвитку національної ідентичності, включаючи мову, культуру та історичну пам'ять. Екзистенційна загроза стимулювала переоцінку цінностей, зокрема свободи та незалежності, а також призвела до формування консенсусу щодо неприпустимості компромісів з агресором.

У контексті динаміки етнонаціональної самоідентифікації населення України спостерігаються значущі трансформації. Емпіричні дані демонструють суттєве збільшення частки осіб, які ідентифікують себе як етнічні українці: з 69% у 1992 році до 93% у 2023 році, що становить приріст у 24 відсоткових пункти за досліджуваний період. Паралельно спосте-

рігається зворотна тенденція щодо ідентифікації з російською етнічною групою. Якщо у 1992 році 24% респондентів визначали себе як росіяни, то у 2023 році цей показник знизився до 6%, що свідчить про суттєву реконфігурацію етнічної самоідентифікації значної частини населення [3]. Таке явище можна охарактеризувати як етнічну «реідентифікацію» – процес зміни етнічної самоідентифікації індивідів під впливом соціополітичних факторів. Важливо відзначити, що ці зміни відбуваються не шляхом фізичного переміщення населення, а через трансформацію суб'єктивного сприйняття власної етнічної приналежності. Слід також враховувати фактор геополітичних змін, зокрема, анексію Криму та окупацію частини Донбасу, що призвело до зміни демографічного складу підконтрольних Україні територій, що могло вплинути на загальну статистику етнічної самоідентифікації, створюючи ефект «статистичного зсуву».

Експерти Chatham House відзначають якісну зміну в українському суспільстві порівняно з 2014 роком, коли відбулася анексія Криму. Сьогодні Україна не лише захищає власну територіальну цілісність, але й виступає захисником європейських цінностей, демонструючи здатність протистояти страху перед агресором [19]. Знаходячись в екстремальних умовах збройного протистояння українці змушені були переосмислити пріоритети, переглянути ієрархію цінностей та сфокусуватися на принципово важливих чинниках виживання та збереження національної ідентичності [4, с. 64].

Емпіричні дослідження соціально-політичних трансформацій в Україні за період 2014–2023 років виявляють стійку тенденцію до посилення національної єдності та громадянської солідарності. Цей процес характеризується інтенсифікацією процесів національної ідентифікації, зростанням рівня патріотизму та громадянської активності, посиленням підтримки євроатлантичного вектору розвитку, консолідацією суспільства навколо ідеї державного суверенітету.

Динаміка змін громадянської ідентичності в Україні зросла майже у два рази – з 45,6% у 1992 р. до 84,6% у 2022 р., причому за лінгво-етнічними групами принципових відмінностей не має [9]. Консолідація громадянської ідентичності охоплює різноманітні демографічні сегменти, включаючи вікові, етнічні та регіональні групи. Водночас серед українських громадян, які тимчасово перебувають за межами країни, спостерігається феномен відкладеної ідентичності, який можна інтерпретувати як адаптивну реакцію на невизначеність їхнього соціального статусу та труднощі адаптації в новому середовищі.

Кількісні показники, отримані в результаті соціологічних опитувань, демонструють зна-

чне зростання індексу національної єдності. Індикатор громадянської гордості є ключовим соціометричним параметром, що відображає рівень соціальної згуртованості, патріотичних настроїв та національної самоідентифікації населення. Згідно з результатами соціологічного дослідження 2022 року, сукупний показник громадянської гордості досяг безпрецедентно високого рівня – 97,6% респондентів, з яких 17,0% виявили помірний ступінь гордості («скоріше пишаються»), а 80,6% продемонстрували найвищий рівень («дуже пишаються») [15, с. 290]. Примітно, що ця статистично значуща тенденція спостерігалася без істотних регіональних варіацій, що свідчить про гомогенність цього соціального феномену в масштабах усієї країни.

Аналітичний центр Atlantic Council підкреслює однотайність українського суспільства у відмові від будь-яких поступок кремлю. Дослідження показують, що ні шок від початкового вторгнення, ні жорстокість російських воєнних дій не змогли похитнути моральний дух українського населення [21].

Згідно з соціологічним дослідженням, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології у травні 2024 року, виявлено значну диференціацію у сприйнятті українським населенням цілей російської агресії. Статистичний аналіз результатів опитування демонструє, що 34% респондентів інтерпретують дії російської федерації як геноцид, спрямований на фізичне знищення значної частини українського населення. Паралельно з цим, 26% опитаних вбачають у російській стратегії наміри етноциду, орієнтовані на деструкцію української національної ідентичності та примусову асиміляцію українців у російський етнокультурний простір [12]. Такі результати відображають комплексність суспільного сприйняття геополітичного конфлікту та його потенційних наслідків для національної безпеки та ідентичності України.

Емпіричні дані, отримані в результаті всеукраїнського соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в лютому 2024 року, свідчать про значну трансформацію колективної самосвідомості української нації. Спостерігається виразна тенденція до суб'єктивізації національної ідентичності та підвищення рівня колективної самооцінки. Статистичний аналіз результатів опитування демонструє, що 68% респондентів, що становить кваліфіковану більшість, дотримуються думки про збереження Україною державного суверенітету та здатності до автономного прийняття стратегічних рішень [16]. Зазначена статистично значуща тенденція може інтерпретуватися як індикатор зростання національної самосвідомості та посилення відчуття політичної суб'єктності серед населення України.

Війна виступила каталізатором процесів дерусифікації в Україні, що проявляється у трансформації громадського простору, включаючи перейменування вулиць та демонтаж символів радянського минулого. В Україні спостерігається значуща трансформація мовної самоідентифікації населення, яка характеризується не лише зростанням частоти використання української мови в повсякденному спілкуванні, але й зміною суб'єктивного сприйняття української як рідної мови. Такий феномен можна інтерпретувати як лінгвістичну реідентифікацію, яка виступає своєрідним механізмом соціокультурного опору в умовах зовнішньої агресії. Емпіричні дані демонструють виразну динаміку: якщо в 1992 році 62% респондентів ідентифікували українську як рідну мову, то в 2023 році цей показник сягнув 77%. Паралельно спостерігається зниження частки тих, хто вважає рідною російську мову: з 35% у 1992 році до 5% у 2023 році [3]. Такий процес можна охарактеризувати як лінгвістичний дрейф «ідентичності» – явище, при якому відбувається зміщення мовної самоідентифікації під впливом екстралінгвістичних факторів, зокрема, геополітичних. Важливо відзначити, що така трансформація не обов'язково корелює з реальними змінами в мовній компетенції індивідів, а радше відображає зміни в їхній мовній лояльності та етнокультурній орієнтації.

Дослідження Інституту соціології НАНУ «Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін», яке проводиться протягом трьох десятиліть, демонструють значущі трансформації в мовній ситуації країни. Аналіз динаміки мовних преференцій у сімейному спілкуванні виявляє стійку тенденцію до зростання використання української мови. Якщо в 1992 році 37% респондентів вказували на переважне використання української мови в родинному колі, то у 2023 році цей показник сягнув 61%, подолавши символічний поріг більшості. Паралельно спостерігається зниження частки респондентів, які віддають перевагу російській мові в домашньому спілкуванні: з 35% у 2012 році до 8% у 2023 році, що свідчить про суттєву реконфігурацію мовного ландшафту країни. Особливої уваги заслуговує категорія білінгвів, які використовують обидві мови залежно від контексту. Їхня частка знизилася з 32% у 1992 році до 22% у 2023 році, що може свідчити про поляризацію мовних преференцій [3]. Важливо відзначити, що ця динаміка не є лінійною, однак загальний тренд демонструє позитивну динаміку для української мови. Потрібно розуміти, що процес розвитку української мови тривалий. Соціолінгвістичне дослідження виявило значні відмінності у ставленні до використання російської мови в офіційній сфері залежно від мовних практик респондентів у домашньому середовищі. Статистич-

ний аналіз показує, що 78% респондентів, які декларують використання української мови як основної в домашньому спілкуванні, підтримують ідею виключення російської мови з офіційної комунікації на всій території України. Примітно, що навіть серед респондентів, які вказують на переважне використання російської мови вдома, 48% дотримуються аналогічної позиції. Дослідження також виявило значущу кореляцію між віковими групами та лінгвістичними преференціями. Зокрема, серед респондентів вікової групи 18-29 років спостерігається найвищий рівень підтримки (84%) ідеї виключення російської мови з офіційної сфери комунікації в масштабах усієї країни [2]. Зазначена тенденція свідчить про зміну лінгвістичних установок у молодшого покоління та потенційну траєкторію майбутніх мовних політик в Україні.

Детального аналізу в контексті теорій міжгрупових відносин та соціальної ідентичності потребує феномен негативної динаміки в соціальному сприйнятті російськомовних громадян України, попри те, що значна частина цієї демографічної групи демонструє проукраїнські політичні орієнтації. Систематичний моніторинг міжетнічних взаємодій є імперативом для запобігання потенційній ескалації соціальної напруги та мінімізації ризиків маніпулятивного використання цієї проблематики в рамках інформаційної війни [7].

Аналіз динаміки руйнувань культурних об'єктів свідчить про те, що збереження національної ідентичності є ключовим аспектом російсько-української війни. З початку повномасштабного вторгнення зафіксовано систематичні атаки на об'єкти культурної та освітньої інфраструктури, включаючи музеї, університети, бібліотеки та школи, що інтерпретується як спроба знищення історичної та культурної спадщини України.

Аналіз експертних оцінок та міжнародної реакції дозволяє зробити висновок про комплексний характер російської агресії, яка включає не лише воєнний, але й культурний вимір. Міжнародна спільнота, зокрема експерти ООН, висловлює глибоке занепокоєння щодо руйнування культурних та освітніх артефактів. Олександра Ксантакі, спеціальний доповідач ООН з питань культурних прав, кваліфікує ці дії як порушення права українців на самовизначення. Вона наголошує на небезпеці обмеження академічних і мистецьких свобод, порушення мовних прав та фальсифікації історичних фактів, розглядаючи ці явища як фактори, що посилюють конфлікт та перешкоджають його вирішенню [18].

Дослідження західних аналітиків вказують на наявність систематичної стратегії культурного винищення України в політиці російського керівництва, що характеризується не лише

воєнною агресією, але й цілеспрямованими діями, спрямованими на руйнацію української національної ідентичності [15]. На тимчасово окупованих територіях півдня та сходу України спостерігається інтенсивна кампанія з нав'язування російської ідентичності. Особливо показовим є випадок на Луганщині, де зафіксовано масове вилучення та знищення україномовної літератури під наглядом російських військових структур, що кваліфікується експертами як прояв лінгвоциду – цілеспрямованої політики знищення мовної ідентичності. Така стратегія спрямована на підрив фундаментальних основ української національної ідентичності та потребує подальшого вивчення для розробки ефективних механізмів протидії та захисту культурної спадщини в умовах збройного конфлікту.

Підвищенні рівня громадянської активності та солідарності демонструє високий рівень залученості населення до різноманітних форм підтримки національних інтересів: 78% респондентів здійснювали фінансові пожертви на користь Збройних Сил України, 58% – на гуманітарні потреби, 56% надавали матеріальну допомогу внутрішньо переміщеним особам, а 51% брали участь у волонтерській діяльності [14]. Така тенденція може бути інтерпретована як подолання «дилеми колективної дії» або «парадоксу безбілетника», описаного в теорії раціонального вибору. Сутність цього парадоксу полягає в тому, що індивід, усвідомлюючи малозначущість свого потенційного внеску в масштабний колективний проект, може обрати стратегію ухилення від участі, розраховуючи на можливість користування результатами без особистого вкладу. Традиційно, вирішення цієї дилеми досягалося через механізми зовнішнього примусу або санкції. Однак, у випадку України спостерігається феномен інтерналізації колективної відповідальності через механізми національної ідентифікації. Національна ідентичність виступає як внутрішній регулятор поведінки, що спонукає індивіда до активної участі в колективних діях, навіть за відсутності безпосередньої особистої вигоди або загрози санкцій, що можна охарактеризувати як формування «активної громадянської ідентичності», де приналежність до національної спільноти не лише декларується, але й реалізується через конкретні дії. Таким чином, національна ідентичність трансформується з абстрактного концепту в дієвий механізм соціальної мобілізації та консолідації.

У рамках дослідницького проекту «End of Year», що реалізується Інститутом Gallup International з 1977 року, проводиться систематичний аналіз готовності населення різних країн до участі у збройному захисті своєї держави в умовах воєнного конфлікту. Результати дослідження за 2023 рік демонструють, що Україна посідає передову позицію серед

європейських країн за показником готовності громадян до воєнного захисту держави. Статистичний аналіз даних вказує на те, що 62% респондентів в Україні виявляють готовність брати участь у збройному захисті країни, що суттєво перевищує аналогічні індикатори в інших європейських державах [1].

Комплексність та багатовимірність питання національної ідентифікації в українському контексті зумовлена низкою історичних, геополітичних та соціокультурних факторів. Процес формування національної ідентичності в умовах збройного конфлікту характеризується низкою специфічних ознак, які потребують ретельного наукового осмислення. По-перше, спостерігається феномен прискореної консолідації суспільства навколо ключових національних символів та цінностей, що можна охарактеризувати як «кризову кристалізацію ідентичності», коли зовнішня загроза виступає каталізатором внутрішньої єдності. По-друге, відбувається інтенсивна реконфігурація історичної пам'яті та національного нарративу, що супроводжується переосмисленням ключових історичних подій та постатей, що призводить до формування нової парадигми національної самоідентифікації. По-третє, спостерігається активізація процесів культурної дивергенції з країною-агресором, що проявляється у мовній, релігійній і культурній сферах та призводить до посилення унікальних рис української ідентичності та її чіткішого відмежування від інших. Важливим аспектом є трансформація геополітичних орієнтацій українського суспільства. Євроінтеграційний вектор стає не лише зовнішньополітичним курсом, але й важливим елементом національної самоідентифікації, що впливає на формування нової громадянської ідентичності європейського типу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Готовність за умов війни воювати за свою країну: дослідження «Рейтингу» з Gallup International. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/gotovnist-z-umov-vijni-voyuvati-za-svoyu-krayinu-doslidzhennya-rejtingu-z-gallup-international.html>
2. Динаміка ставлення до статусу російської мови в Україні. Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології (KMIC). Лютий 2024. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1>
3. Ефективність реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: соціологічні індикатори (травень 2023 р.). Рازумков Центр. 29 червня 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/efektyvnist-realizatsii-derzhavnoi-polityky-u-sferi-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadianskoi-identychnosti-sotsiologichni-indykatory-traven-2023r>
4. Єфтені Н.М., Шмаленко Ю.І. Генеза ціннісної системи сучасної України перед загрозами зовнішньої агресії. *Трансформація українського*

суспільства в цифрову еру : матеріали III Всеукр. наук.-практич. конф., (22 березня 2024 р.). Львів–Торунь : Liha-Pres, 2024. С.63-67. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-389-0-17>.

5. Костенко Н. Всередині та поза межами ідентичності в культурному досвіді пандемії та війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2022. 2. С. 5-21.

6. Луканська Анна. Національна ідентичність – це ключове питання для суспільства. *Голос України*. 19 серпня 2021. URL:<http://www.golos.com.ua/article/350002>

7. Міжетнічні упередження в Україні. *Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології (КМІС)*. Жовтень 2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1364&page=8>

8. Новакова О.В., Остапенко М.А. Еволюція геополітичних цінностей та орієнтацій українців під впливом війни. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2023. Вип. 36. С.94-103.

9. Показники національно-громадянської української ідентичності. *Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології (КМІС)*. Липень 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>

10. Рейтинг. Соціологічна група. (17-18 серпня 2022). Сімнадцяте загальнонаціональне опитування. Ідентичність. Патріотизм. Цінності. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patrotizm_c_nnost_17-18_serpnnya_2022.html

11. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16-ти місяців широкомасштабної війни. Інститут соціології НАН України, 2023. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20230829_d/Презентація-моніторингу-2023.pdf

12. Сприйняття українцями мети росії у війні проти України. Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології (КМІС). Травень 2024. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1415&page=1>

13. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.

14. Судин Данило. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. *Тиждень*, 24 Серпня 2022. URL: <https://tyzhden.ua/iak-vijnavplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/ng-books-2131753>

15. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О.Злобіна, Н.Костенкотайн.; заред. член.-кор. НАН України, д.філос.н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

16. Чи зберігає Україна власний суверенітет. *Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології (КМІС)*. Лютий 2024. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1391&page=3>

17. Cahal Milmo Ukraine war: Russia is 'erasing Ukrainian history' by ransacking libraries and burning books. *I/News*. February 06, 2023. URL: <https://inews.co.uk/news/world/ukraine-war-russia-erasing-ukrainian-history-ransacking-libraries-burni>

18. Cultural destruction in Ukraine by Russian forces will reverberate for years, UN rights expert warns. *UN News*. May 25, 2022. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/05/1119052>

19. Islam, G. (2014). Social Identity Theory. In: Teo, T. (eds) *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_289

20. Lutsevych Orysia. How Ukraine's invention and resilience confounds Russia. *Chatham House*. February 03, 2023. URL: <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2023-02/how-ukraines-invention-and-resilience-confounds-russia>

21. Zolkina Mariia. Ukrainians are united in rejection of any compromise with the Kremlin. *Atlantic Council*. February 06, 2023. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukrainians-are-united-in-rejection-of-any-compromise-with-the-kremlin/>